

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

С. А. Александрова

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ТУРИСТСЬКІЙ ІНДУСТРІЇ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» усіх форм навчання
спеціальностей 241 – Готельно-ресторанна справа і
242 – Туризм)*

**Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2018**

Александрова С. А. Наукові дослідження в туристській індустрії: конспект лекцій (для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» усіх форм навчання спеціальностей 241 – Готельно-ресторанна справа і 242 – Туризм) / С. А. Александрова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. –53 с.

Автор

канд. пед. наук, доц. С. А. Александрова

Рецензент

І. М. Писаревський, доктор економічних наук, професор завідувач кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Конспект лекцій складено з метою допомогти студентам спеціальностей 241 – Готельно-ресторанна справа і 242 – Туризм під час підготовки до занять, заліків та іспитів з навчальної дисципліни «Наукові дослідження в туристській індустрії».

Рекомендовано кафедрою туризму та готельного господарства, протокол № 1 від 28.08.2017.

© С. А. Александрова, 2018
© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Туризм як об'єкт наукових досліджень.....	5
1.1. Наука як система знань.....	5
1.2. Наукова діяльність.....	9
1.3. Історія розвитку науки й наукознавства в світі та в Україні. ..	11
1.4. Туризм як об'єкт наукового дослідження.....	15
Тема 2. Технологія науково-дослідної роботи	15
2.1. Наукове дослідження.....	15
2.2. Технологія роботи з науковою літературою.	18
2.3. Представлення результатів наукового дослідження.....	18
Тема 3. Підготовка наукових кадрів	26
3.1. Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти.....	26
3.2. Типи закладів вищої освіти.....	29
3.3. Підготовка наукових кадрів та підвищення їхньої кваліфікації.....	30
Тема 4. Науково-дослідницька діяльність студентів.....	33
4.1. Науково-дослідницька діяльність студентів.....	33
4.2. Види та форми науково-дослідної роботи студентів.....	34
Тема 5. Методи наукових досліджень.....	35
5.1. Методи наукових досліджень: основні поняття.....	35
5.2. Методика роботи з поняттями.....	36
5.3. Загальнологічні методи.....	36
5.4. Методи теоретичного та емпіричного дослідження.....	37
Тема 6. Наукові дослідження в туристській індустрії	39
6.1. Туризм у системі наукового знання.....	39
6.2. Інформаційне забезпечення наукових досліджень у туріндустрії.....	41
6.3. Статистика туризму як сфера науки та практичної діяльності.....	43
Список рекомендованих джерел.....	50

ВСТУП

Конспект лекцій є одним з найважливіших складників методичного забезпечення дисципліни. Він призначений для самостійної роботи студентів і закріплення знань за темами, підготовки до практичних занять і здійснення підсумкового контролю

Мета вивчення дисципліни – отримання необхідного обсягу знань у галузі наукових досліджень, підготовка до самостійного виконання наукової роботи, ознайомлення з методикою підготовки повідомлень, доповідей, наукових статей, курсових та дипломних робіт (проектів), ознайомлення з методологією та технікою наукових досліджень у сфері туристської індустрії.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен:

знати:

- загальні принципи та методи наукового дослідження;
- специфічні методи дослідження в сфері туризму та гостинності;
- зміст і алгоритм проведення конкретного наукового дослідження в туризмі;

уміти:

- складати програму наукового дослідження, формулювати цілі, завдання, гіпотезу дослідження;
- розробляти інструментарій дослідження;
- обробляти дані, аналізувати результати дослідження, формулювати висновки та пропозиції;
- готувати наукову публікацію, виступ з доповіддю, брати участь в науковій дискусії.

Тема 1

ТУРИЗМ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання теми

- 1.1 Наука як система знань
- 1.2 Наукова діяльність
- 1.3 Історія розвитку науки й наукознавства в світі та в Україні
- 1.4 Туризм як об'єкт наукового дослідження

1.1 Наука як система знань та поняття наукової діяльності

Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні людини, форма суб'єктивного права на істину.

Знання, які є розрізненими та не об'єднаними в систему, ще не утворюють науку. Це відбувається лише тоді, коли цілеспрямоване збирання фактів і їх опис доводиться до рівня їх включення в систему понять, до складу теорії.

Ознаки наукових знань:

- узагальненість;
- істинність (перевіреність);
- відтворюваність явищ;
- системність;
- стійкість системи знань.

Існує низка критеріїв класифікації видів знань.

Так, **із позиції традиційної логіки**, знання можуть поділятися на такі:

- істинні;
- помилкові.

За способом здобуття, структурою, формою існування:

- емпіричні (засновані на досвіді);
- теоретичні.

Види наукових знань:

1. Знання про проблеми («знання про незнання»).

Проблема – це питання або завдання, які необхідно вирішити.

Постановка проблеми є важливим початковим кроком наукового дослідження.

2. Знання про методи.

Науковий метод – спосіб (схема або структура) дій, за допомогою якого вирішується певний тип наукових завдань.

Знання про метод відображається в спеціальних інструкціях, методиках, у яких формулюються правила здійснення дій, а також надається опис умов і цілей застосування методу, його можливостей, особливостей результатів, які можна отримати у результаті його застосування тощо.

3. Предметне знання – це знання про реальні, абстрактні й ідеалізовані об'єкти.

Реальний об'єкт – це одиничне, окреме явище (річ, процес, подія), яке спостерігається в певному місці та в певний час.

Абстрактний об'єкт – це узагальнений образ реального об'єкта.

Ідеалізований об'єкт може існувати тільки в думках (теоретично), але не в об'єктивній дійсності.

На сьогодні не існує однозначного визначення науки, це поняття багатоаспектне.

У широкому розумінні **наука** – це чітка, логічно несуперечлива, історично розвинена система людської діяльності, створена з метою отримання нових знань про світ, об'єктивні процеси, які існують у природі та суспільстві.

Поняття науки можна розглядати з двох головних позицій: із теоретичної позиції, як систему знань, і як певний вид суспільного поділу праці.

У спрощеному варіанті наука виступає як: знання, діяльність, інститути.

Ознаки науки як специфічного виду діяльності:

– наявність систематизованих знань (ідей, теорій, концепцій, законів, принципів, гіпотез, основних понять, фактів);

- наявність наукової проблеми, об'єкта та предмета дослідження;
- практична значущість процесу, який вивчається.

Наука повинна дати відповідь на питання: «Що? Скільки? Чому? Які? Як?», **методика** – «Як зробити?», **практика** – «Що зробити?».

Серед завдань науки можна відокремити: збирання, опис, аналіз, узагальнення та пояснення фактів; виявлення законів руху природи, суспільства, мислення та пізнання; систематизацію отриманих знань; пояснення сутності явищ і процесів; прогнозування подій, явищ і процесів; встановлення напрямів і форм практичного застосування отриманих знань.

Функції науки:

- продуктивна;
- виробнича;
- світоглядна;
- освітня;
- прогностична.

Розподіл наук на види за предметом і методом пізнання:

– *громадські науки* (економічні, філологічні, філософські, логічні, психологічні, історичні, педагогічні тощо) – вивчають різноманітні сторони суспільного життя, закони функціонування та розвитку суспільного організму.

– *природничі науки* (фізика, хімія, біологія, географія, астрологія тощо) – займаються вивченням закономірних властивостей і зв'язків (законів) живої та неживої природи.

– *технічні науки* (радіотехніка, машинобудування, літакобудування) – займаються вивченням не тільки продуктивних сил у певній сфері господарства, але й промислових відносин.

Розподіл наук на види за ознакою співвідношення з практикою:

– *фундаментальні науки* не мають прямої практичної орієнтації та безпосередньо не орієнтовані на отримання практичної користі;

– *прикладні науки* націлені на безпосереднє практичне використання наукових результатів;

– **науково-практичні розробки** – це творча діяльність, яка здійснюється на системній основі з метою збільшення обсягу наукових знань, а також пошук нових сфер застосування цих знань.

Основою розвитку науки є матеріальне виробництво. Кожне наукове відкриття, відповідаючи на запит життя, водночас ґрунтується на накопичених раніше знаннях в тій чи іншій сфері.

Наука є системою знань, яка складається з певних елементів:

– **факти** – емпіричні дані, які є фундаментом науки, це знання про об'єкт або явище, аргументованість яких доведена та які стають компонентами наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою понять, абстракцій, визначень;

– **теорія** – найрозвиненіша форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та зв'язки певної галузі дійсності;

– **гіпотези** – наукові припущення про закономірний зв'язок явищ, що містять елементи новизни й оригінальності (доведені гіпотези є основою для формування наукових теорій);

– проблеми – це питання або завдання, які підлягають вирішенню;

– методи,

– закони – внутрішньо стійки взаємозв'язки явищ у природі й суспільстві, які обумовлюють їхній закономірний розвиток;

– принципи – найбільш абстрактніші визначення ідей, які виникли внаслідок суб'єктивного виміру й аналізу досвіду людей тощо.

Теорію утворюють такі складові:

– систематизовані наукові факти;

– понятійний апарат (**поняття** є відображенням найбільш істотних і властивих предмету або явищу ознак);

– гіпотези;

– концепції (**концепція** – система взаємопов'язаних і спільних поглядів на певні явища та процеси; спосіб їх розуміння та трактування; головна ідея певної теорії);

- елементи науково-методичного апарату;
- висновки,
- рекомендації тощо.

Аксіома – положення, яке сприймається без доказів у зв'язку з його очевидністю.

Постулат – твердження, яке сприймається в межах певної наукової теорії як істина без необхідності доведення та виконує функції аксіоми.

Положення – це важливе твердження, ключова думка в науковому документі, теорії, яка визначена на підставі наукових фактів.

Судження – думка, у якій стверджується або заперечується що-небудь про предмети та явища об'єктивної діяльності.

1.2 Наукова діяльність

Наукова діяльність (згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність») – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, головними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Види наукової діяльності:

- науково-технічна інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття та використання нових знань у всіх галузях техніки й технологій;
- науково-організаційна діяльність, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності;
- науково-педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III – IV рівнів акредитації, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю

Соціальні функції наукової діяльності:

- пізнавальна;
- культурно-виховна;
- практична.

Об'єктом наукової діяльності є предмет пізнання та практичного впливу з боку суб'єкта.

У ролі **суб'єкту** наукової діяльності можуть виступати:

- окремий вчений;
- співтовариство учених;
- усе людство.

Суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності (згідно з Законом «Про наукову і науково-технічну діяльність») є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації.

Вчений – фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка має повну вищу освіту і проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати.

Науковий працівник – вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеню або вченого звання, підтверджену результатами атестації.

Наукова установа – юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 % загального річного обсягу виконаних робіт.

Громадські наукові організації – об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, взаємної координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом

Науково-педагогічний працівник – особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю у поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю.

Наукова організація – організація (установа, підприємство), що виконує наукові дослідження і розробки в якості основної діяльності або має у своєму складі підрозділу, основною діяльністю яких є виконання наукових досліджень і розробок, незалежно від її належності до тієї чи іншої галузі економіки, організаційно-правової форми та форми власності

1.3 Історія розвитку науки й наукознавства в світі та в Україні

Головні передумови виникнення науки:

- формування мови;
- розвиток рахівництва;
- виникнення мистецтва;
- формування писемності;
- формування світогляду;
- виникнення філософії.

Концепція «сходи наук» (запропонована Огюстом Контом) (рис. 1.1).

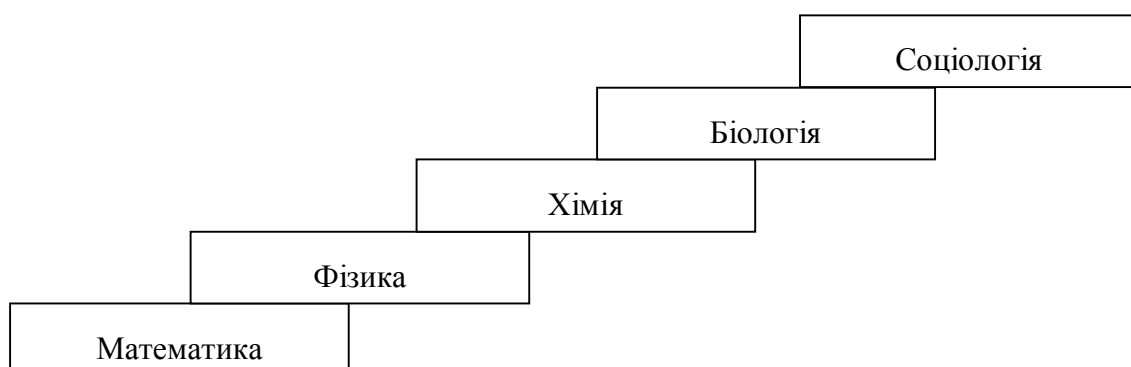

Рисунок 1.1 – Концепція «сходи наук»

Фази розвитку науки:

- фаза спокійного розвитку;
- фаза наукової революції (дає поштовх подальшому розвитку науки).

Історичні етапи розвитку науки:

1. Антична епоха (Евклід, Архімед, Птолемей, Фалеса і Демокріт, Аристотель, Платон, Геродот, Демокріт, Епікур тощо).

2. Середньовіччя (Ібн Сіна, Ібн Рушд, Біруні, Роджер Бекон тощо).

3. Відродження (Джордано Бруно, Леонардо да Вінчі, Френсіс Бекон, Лука Паколі, Микола Коперник, Галілео Галілей).

4. XVII-XVIII ст. (Ісаак Ньютон, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Рене Декарт, Джон Дальтон, Карл Лінней, Михайло Васильович Ломоносов тощо).

5. XIX ст. (Джеймс Клерк Максвелл, Майкл Фарадей, Жан Батіст Ламарк, Чарльз Дарвін, Теодор Шванн, Маттіас Шлейден, Г. С. Сковорода, А. О. Потебня тощо).

6. XIX ст. (В. І. Вернадський, С. І. Вавилов, О. О. Богомолець, І. В. Курчатов, С. П. Корольов, І. П. Павлов, Є. О. Патон, В. І. Липський, Л. Д. Ландау тощо).

Розвиток науки в Україні почався ще за часів Київської Русі. Після прийняття християнства (988 р) стала швидко поширюватися грамотність, створювалися школи та сховища рукописів (бібліотеки) при княжих дворах, храмах і монастирях. Розвивалися в той час переважно теологія, філософія, історія, медицина, право.

У сучасній Україні, згідно з чинним законодавством, вищою науковою самоврядною організацією, що заснована на державній власності є **Національна академія наук України (НАН України)**. Офіційний сайт організації – <http://www.nas.gov.ua>.

Національна академія наук України була заснована 27 листопада 1918 року у м. Києві. Її першим президентом був видатний вчений із світовим ім`ям В.І. Вернадський.

Найвищим органом самоврядування НАН України є Загальні збори, що складаються з дійсних членів (академіків) та членів-кореспондентів. У сесіях Загальних зборів (крім питань, пов'язаних із виборами дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів НАН України) беруть участь з правом ухвального голосу наукові працівники, делеговані трудовими колективами наукових установ Академії, із правом дорадчого голосу – іноземні члени, керівники наукових установ Академії та представники наукової громадськості.

У період між сесіями Загальних зборів керівництво роботою Академії здійснює Президія НАН України, яка обирається Загальними зборами строком на п'ять років.

В НАН України функціонують три секції (фізико-технічних і математичних наук; хімічних і біологічних наук; суспільних і гуманітарних наук), що об'єднують 14 відділень наук: математики; інформатики; механіки; фізики та астрономії; наук про Землю; фізико-технічних проблем матеріалознавства; фізико-технічних проблем енергетики; ядерної фізики та енергетики; хімії; біохімії, фізіології та молекулярної біології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права; літератури, мови та мистецтвознавства.

В Академії діють п'ять регіональних наукових центрів подвійного з Міністерством освіти і науки України підпорядкування: Донецький (Донецька область), Західний (м. Львів), Південний (м. Одеса), Північно-східний (м. Харків), Придніпровський (м. Дніпропетровськ), а також Центр проблем розвитку регіонів (м. Київ). Статутну діяльність Кримського наукового центру та його фінансування з бюджету НАН України призупинено в 2014 році.

Академія об'єднує дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів, усіх науковців її установ, організовує та здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук.

Окрім зазначених завдань, у Національній академії наук України досліджують питання наукознавства. Під керівництвом НАН виходить міжнародний науковий журнал «Наука і наукознавство».

Наукознавство – це сфера досліджень, яка вивчає закономірності функціонування та розвитку науки, структуру й динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами та сферами матеріального й духовного життя суспільства.

Метою наукознавства є розробка теоретичних основ організації, планування та управління наукою.

Наукометрія – сфера статистичного дослідження структури й динаміки інформаційних масивів науки та потоків наукової інформації.

Розрізняють дев'ять **моделей вивчення науки**:

– інформаційна (наука розглядається як система, що самоорганізується й керується власними організаційними потоками);

– логічна (наука вивчається як логічний розвиток ідей);

– гносеологічна (вивчаються загальнонаукові підходи, форми й методи наукового пізнання);

– економічна (вивчається взаємодія розвитку науки з економічним розвитком держави, оцінюється економічна ефективність наукових досліджень);

– політична (розглядається взаємозв'язок науки з політикою, політичною ідеологією);

– соціологічна (наукові співтовариства, організації, колективи вивчаються макро- й мікросоціологічними засобами);

– демографічна (науковий потенціал досліджується як демографічне завдання);

– евристична (об'єктом вивчення є науковець, психологія наукової творчості);

– самотехнічна (наука розглядається як система, якою необхідно керувати).

1.4 Туризм як об'єкт наукового дослідження

Цілями наукових досліджень в туризмі є всебічне підвищення туристського потенціалу країни, високий рівень підготовки кваліфікованих кадрів, теорія та практика управління туристською справою на ринку послуг.

Стратегія розвитку туризму становить систему науково обґрунтованих поглядів на сутність, особливості та способи розвитку туризму в регіонах і в країні загалом, на вимоги до будівництва готельних комплексів, доріг, транспорту, фізкультурно-оздоровчих центрів.

Тактика розвитку туризму охоплює теорію та практику господарювання підприємства, його структур.

Дослідження туризму як особливого наукового напрямку почалося в кінці XIX ст., коли туризм почав активно впливати на суспільство.

Першими вивчати туризм почали вчені Швейцарії та Австрії.

Ще радянська наука про туризм бере витоки в 80-х роках XX століття, коли цією тематикою зацікавилися вчені. Перші розробки почалися в Українській РСР, так, у 1980 р вийшла монографія Н. П. Крачило «Основи туризмознавства».

Тема 2

ТЕХНОЛОГІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ

Питання теми

- 2.1 Наукове дослідження
- 2.2 Технологія роботи з науковою літературою
- 2.3 Представлення результатів наукового дослідження

2.1 Наукове дослідження

Формою здійснення розвитку науки є наукове дослідження.

Наукове дослідження – це діяльність, спрямована на вивчення об'єкта з метою встановлення закономірностей його будови, виникнення та розвитку, а також подальше використання отриманого знання в практичній діяльності людей.

Етапи наукового дослідження:

1. Визначення об'єкта й предмета дослідження, вибір теми.
2. Обґрунтування актуальності обраної теми.
3. Постановка мети й конкретних завдань дослідження.
4. Вибір методу (методики) проведення дослідження.
5. Опис процесу дослідження.
6. Обговорення результатів дослідження.
7. Формулювання висновків й оцінка отриманих результатів.

Види наукових досліджень:

– фундаментальні дослідження – це теоретична й експериментальна діяльність, спрямована на отримання знань про закономірності розвитку природи, суспільства та людини;

– прикладні дослідження – це діяльність, спрямована на отримання та використання знань для вирішення прикладних проблем, що виникають у сфері практичної діяльності людини;

– емпіричне дослідження – це фактологічне дослідження, яке спрямоване, переважно на виявлення зв'язків у досліджуваному об'єкті та спирається на дані спостережень і експериментів;

– теоретичне дослідження – це дослідження, спрямоване на пояснення сутності зв'язків у досліджуваних об'єктах, на розкриття внутрішнього механізму явищ.

Суспільна цінність результату дослідження визначається його:

- новизною;
- достовірністю;
- корисністю.

Актуальність теми – це поняття, що характеризує суспільну потребу в дослідженнях з певної тематики.

Прикладна проблема – це ситуація, яка виникла на практиці та характеризується **протиріччям між реально існуючим і бажаним**.

Наукова задача – протиріччя, що характеризується достатністю наукового знання для свого вирішення.

Наукова проблема – протиріччя, для вирішення якого необхідно вийти за межі старого, вже досягнутого знання.

Об'єкт дослідження – це явище (предмет або процес), яке спричиняє проблемну ситуацію та внаслідок цього вибрано для вивчення.

Предмет дослідження – це та сторона об'єкта дослідження, яка розглядається в даній дослідницькій роботі.

Мета дослідження – предмет прагнення дослідника й описується в вигляді переліку необхідних наукових результатів.

Предметна сфера дослідження – це сукупність усіх предметів і явищ, які повинні бути враховані в процесі наукового дослідження для правильного розуміння проблеми й досягнення поставленої мети.

Методика наукового дослідження – це сукупність методів і прийомів, необхідних для проведення певного дослідження.

Науковий результат – це продукт наукової діяльності, отриманий на основі застосування деякого науково-методичного апарату та задовольняє вимогам новизни, достовірності та корисності.

Достовірність наукового результату – це його закономірно виражена обумовленість об'єктивно існуючими у відповідній предметній сфері причинно-наслідковими зв'язками.

Новизна наукового результату – це поняття, яке характеризує той факт, що науковий результат отримано вперше в світі.

Корисність наукового результату – це затребуваність певного результату наукою і / або практикою.

2.2 Технологія роботи з науковою літературою

Етапи роботи з науковою літературою:

1. Складання бібліографії.

Бібліографія – це перелік різних інформаційних документів із зазначенням таких даних: прізвище та ініціали автора, назва джерела, місце видання, видавництво, рік видання, обсяг джерела в сторінках.

2. Вибір літератури – необхідно вивчити масив інформації, використовуючи «швидке» читання, потім, ті джерела, які є цінними, вивчити детальніше («повільне» читання).

3. Вивчення наукової літератури – перехід від простого матеріалу до складного, від загального – до конкретного.

4. Запис прочитаного.

Анотація – це коротка характеристика документа щодо змісту, призначення, форми та інших особливостей.

Виписка – це невеликий за обсягом текст, що передає зміст окремих фрагментів (розділів, глав, сторінок) документа.

Конспект становить об'ємний виклад найістотнішого в розглянутому матеріалі.

5. Обробка записів і складання наукового огляду.

Науковий огляд – це текст, що містить синтезовану зведену інформацію з певного питання або низки питань, отриману з масиву спеціально відібраних для цієї мети первинних документів.

2.3 Представлення результатів наукового дослідження

До наукових публікацій належать: монографія, стаття, автореферат, препринт, тези доповіді, наукова доповідь, збірник наукових праць.

Головними цілями оприлюднення результатів дослідження є: апробація результатів, закріплення пріоритету на отриманий науковий результат, поширення інформації, що має інтерес для суспільства

Монографія – це наукове або науково-популярне книжкове видання, яке містить повне та всебічне дослідження певної теми.

Наукова стаття – це письмовий твір наукового характеру і невеликого розміру (обсягом зазвичай до 10 – 12 сторінок друкованого тексту), в якому автори викладають результати власного дослідження.

З вимогами до статей можна ознайомитися на сайті Вищої акредитаційної комісії України (ВАК) – <http://vak.org.ua/fv/> (рис. 2.1).

Згідно з вимогами ВАК, до друку приймаються лише ті наукові статті, які мають такі необхідні **елементи**:

– постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочато розв'язання даної проблеми й на які спирається автор;

– виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

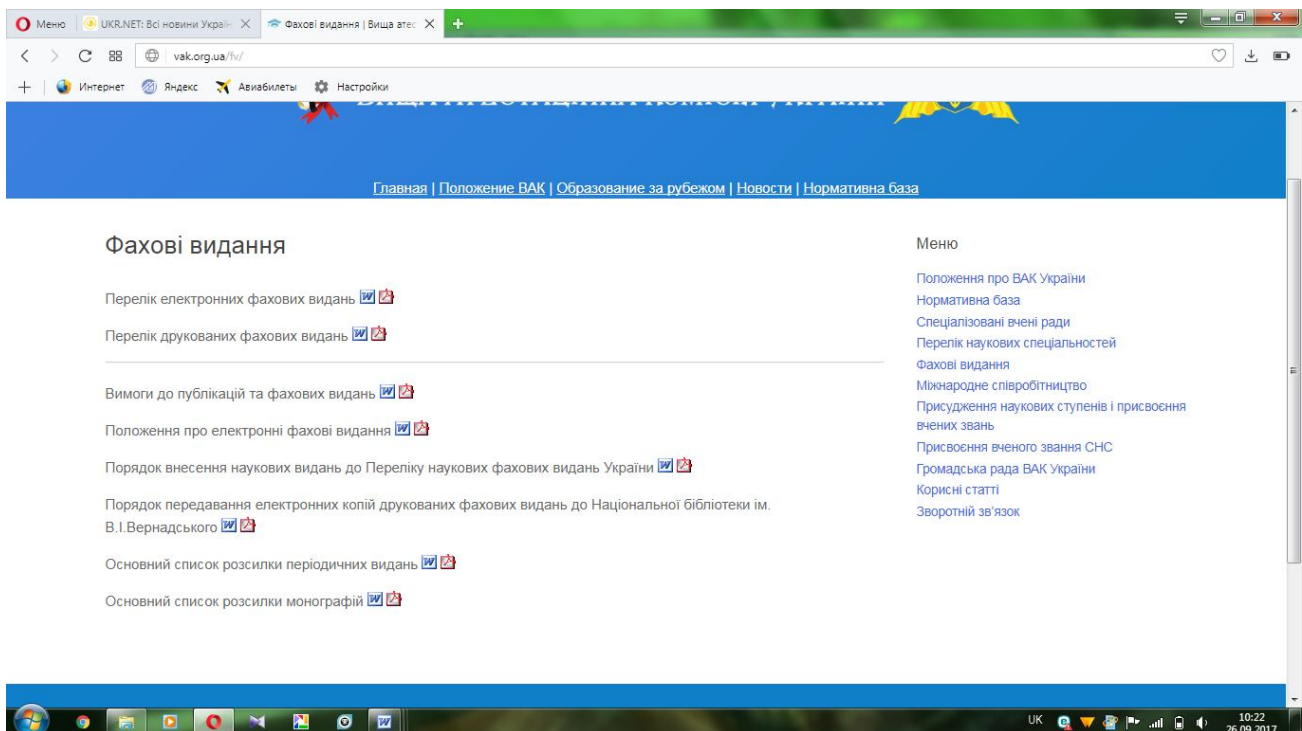
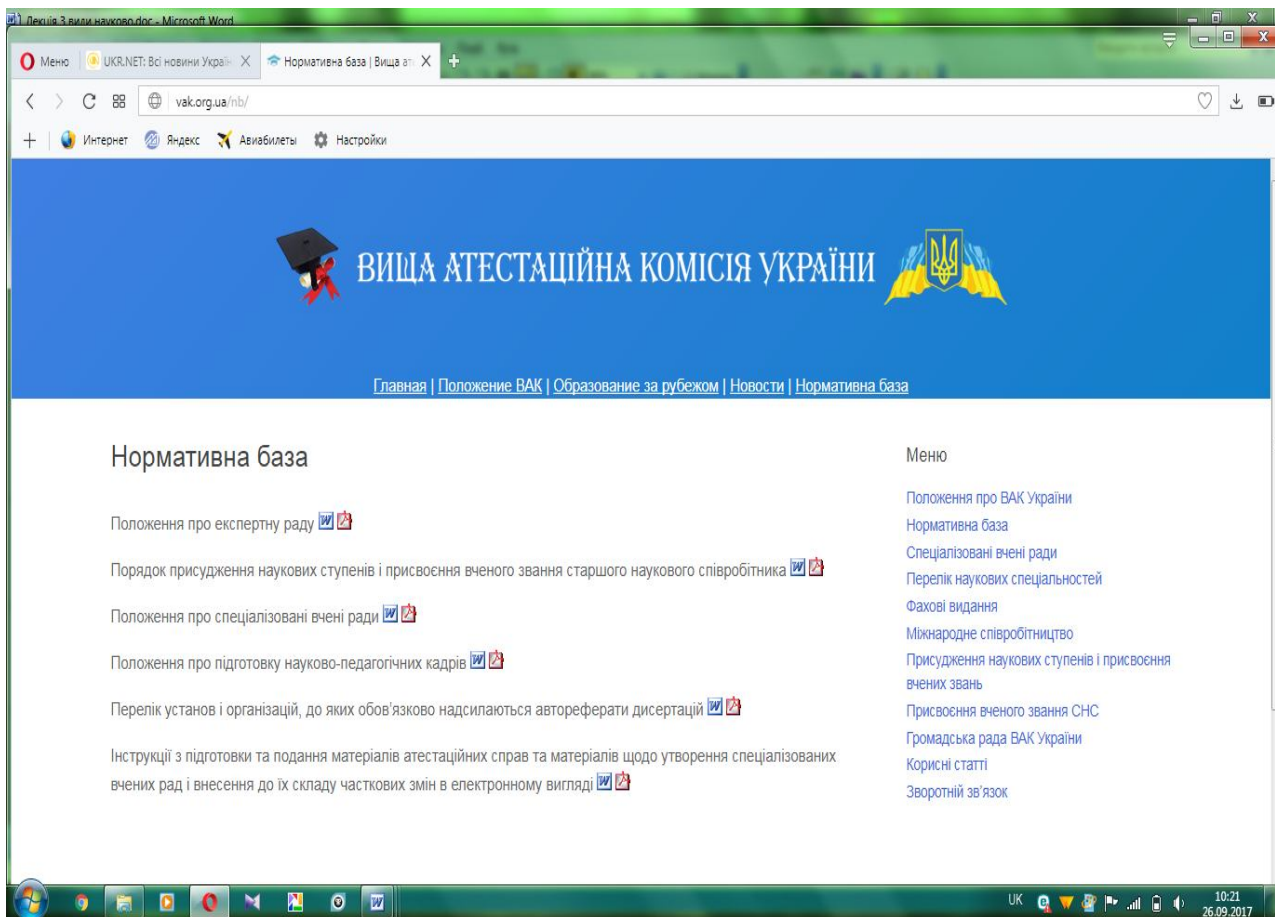

Рисунок 2.1 – Скриншот сайта Вищої акредитаційної комісії України

– висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у певному напрямі;

– використані джерела та література повинні бути оформлені відповідно до останніх вимог ВАК України.

Під час написання наукової статті необхідно:

– дотримуватися наукового стилю викладу;

– писати зрозуміло;

– публікувати вчасно.

Тези доповіді – це письмова інформація обсягом 0,5–2 сторінки друкованого тексту, що містить коротко сформульовані головні положення усного виступу.

Структура тез доповіді:

– вступна теза, що висвітлює актуальність теми та завдання дослідження,

– центральна теза – суть дослідження,

– завершальна теза – короткі висновки з повідомлення.

Дисертація – це кваліфікаційна наукова робота, яка містить нове рішення актуальної наукової задачі (проблеми), свідчить про особистий внесок автора в науку та представлена до захисту на здобуття автором наукового ступеня кандидата або доктора наук.

Вимоги до оформлення дисертації наведені у Наказі Міністерства освіти та науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

Результати наукового дослідження можуть завершуватись написанням книг, зокрема підручників і навчальних посібників.

Підручник – навчальне видання, що містить систематизований виклад змісту навчальної дисципліни, відповідає програмі та офіційно затверджений як такий вид видання.

Навчальний посібник – навчальне видання, що частково чи повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

Під час видавничого оформлення наукових видань враховуються вимоги до вихідних відомостей, вихідних і випускних даних.

Вихідні відомості – це відомості про авторів, назва видання, підзаголовні й надзаголовні дані, нумерація, вихідні дані, індекси УДК або ББК, міжнародний стандартний номер книги тощо.

Вихідні дані включають: місце випуску видання, назву видавництва та рік випуску.

До випускних даних належать:

- дати подання й підписання до друку;
- формат паперу й кількість друкованих аркушів;
- вид і номер паперу;
- гарнітура шрифту основного тексту;
- спосіб друку;
- обсяг видання в умовних друкарських та обліково-видавничих аркушах.

Класифікаційні індекси та коди:

1. УДК – індекс Універсальної десятикової класифікації.

Універсальна десятикова класифікація (УДК) створена на початку ХХ століття бельгійськими бібліографами Полем Отле (Otlet) і Анрі Лафонтен (Lafontaine).

Універсальна десятикова класифікація (УДК) — це міжнародна багатомовна класифікаційна система, що об'єднує всі галузі знань в єдиній універсальній структурі з загальною десятиковою нотацією.

Відповідно до десятикової системи всю сукупність знань розділено на десять головних класів:

УДК має великий набір різних знаків (символів), головне призначення яких – фіксування відношень між поняттями, відображеними в документах, та утворення правильного пошукового образу, що забезпечує повноту та точність пошуку інформації.

Знак приєднання +(плюс) означає наявність у документі двох і більше формальних особливостей і застосовується для з'єднання як основних індексів, так і визначників.

Знак поширення / (скісна риска) призначений для скорочення нотації (умовних позначень) за умови збереження логічності ділення та для узагальнення ряду послідовних індексів, які не мають у таблиці загального (родового) індексу.

Застосування знака поширення веде до розширення значення індексу УДК (рис. 2.2).

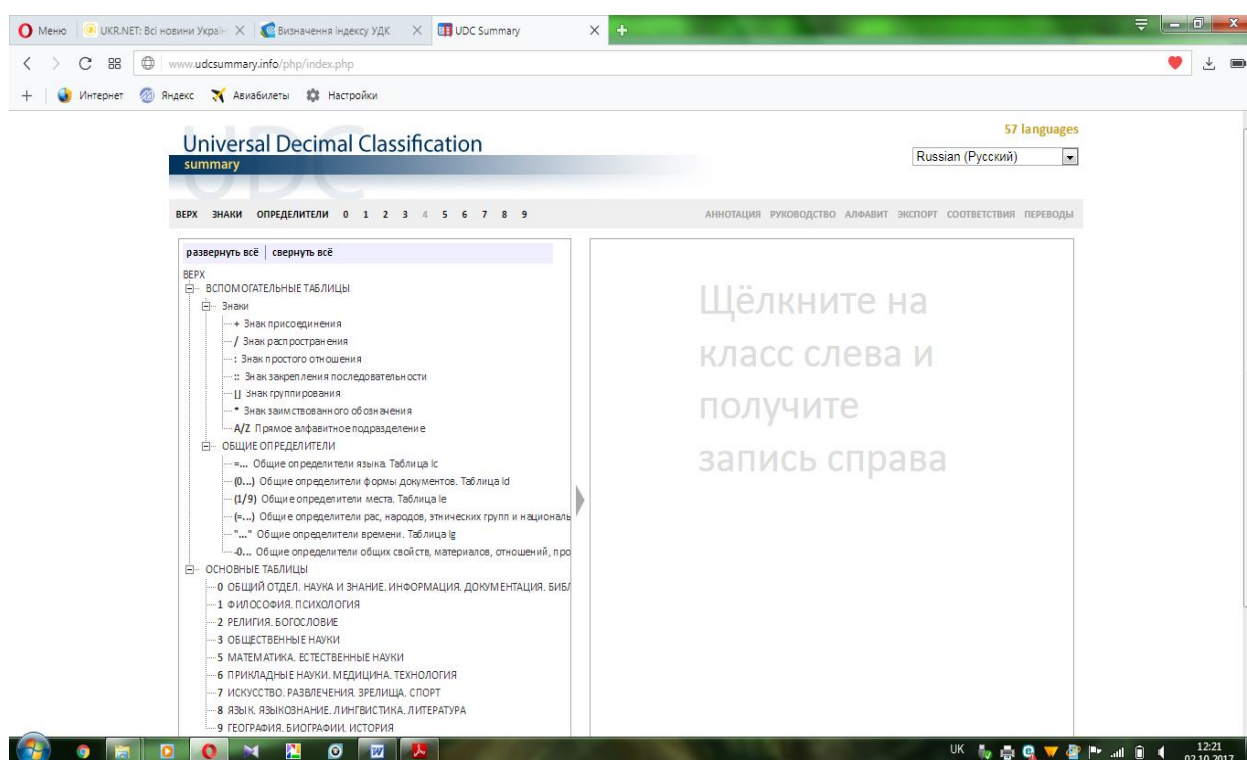

Рисунок 2.2 – Скриншот сайта УДК

2. ББК – индекс бібліотечно – бібліографічної класифікації.

ББК – комбінаційна система бібліотечної класифікації видань призначена для організації бібліотечних фондів, систематичних каталогів і картотек (це поєднання цифр і чисел, що позначають, до якого тематичного розділу можна віднести певне видання).

3. **Міжнародний стандартний книжковий номер (ISBN).** Код реєстраційного характеру значення, що проставляється на книгах і складається з абрєвіатури ISBN – Міжнародний стандартний книжковий номер, International Standard Book Number, застосовується в міжнародній практиці для однозначної ідентифікації книжкових видань.

Стандарт був розроблений у Великобританії в 1966 році на підставі 9-значного Стандартного номера книг Гордона Фостера. Відомості про видавця (назва, ідентифікатори ISBN, адресні дані, спеціалізація) передаються в Міжнародне агентство ISBN для випуску Міжнародного покажчика видавництв і видавничих організацій (англ. Publishers 'International ISBN Directory).

4. Тематичний класифікатор Journal of Economic Literature (JEL).

Класифікатор, розроблений JEL та представлений на сайті Американської економічної асоціації, є всесвітньо визнаною системою кодів для визначення тематики публікацій з економіки

Система класифікації була розроблена для використання в журналі Journal of Economic Literature (скорочено JEL) і є стандартним методом класифікації наукової літератури в сфері економіки (рис. 2.3).

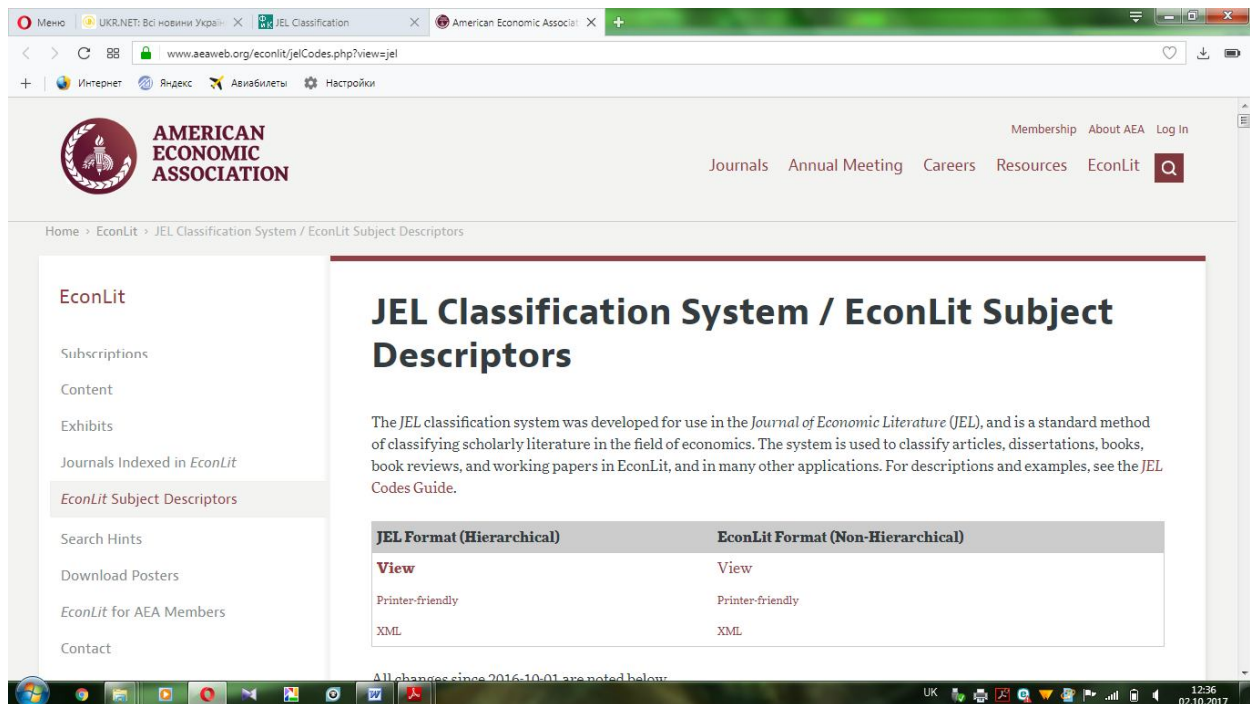

Рисунок 2.3 – Скриншот сайта JEL

Оформлення списку використаних джерел здійснюється за вимогами ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання.

Цей стандарт установлює види бібліографічних посилань, правила та особливості їхнього складання й розміщування у документах.

Одиниці обчислення наукової інформації, поширюваних засобами друку:

- авторський аркуш;
- друкований аркуш;
- обліково-видавничий аркуш.

Найбільш вживаним у практиці є авторський аркуш – це одиниця обсягу друкованого твору, що дорівнює 40 000 друкованих знаків (літери, цифри, розділові знаки, кожен пробіл між словами тощо), один авторський аркуш дорівнює 24 сторінкам машинописного тексту, надрукованого через два інтервали на стандартному аркуші формату А4.

Обсяг оригіналу в авторських аркушах можна приблизно визначити, розділивши загальну кількість сторінок машинописного тексту на 24.

В авторських аркушах визначається обсяг рукопису у видавничому договорі.

Обліково-видавничий аркуш – це одиниця обліку друкованого твору, що дорівнює, як авторський аркуш, 40 000 друкованих знаків прозового тексту, 700 рядкам віршованого тексту або 3000 см² рекламного ілюстрованого тексту.

В обліково-видавничих аркушах враховуються ті частини видання, які не є результатом авторської праці (видавнича анотація, зміст, вихідні відомості на обкладинці, справі, випускні дані, порядкові номери сторінок, редакційна передмова, рисунок тощо).

Широко використовується така форма впровадження, як доповіді, виступи, лекції на наукових та практичних заходах.

Нарада – це форма колективних контактів вчених і фахівців одного наукового спрямування.

Колоквіум – це форма колективних зустрічей, де зазвичай відбувається обмін думками вчених різних напрямів, тобто це форма невимушеної дискусії, але де є офіційні доповідачі.

Симпозіум – це напівофіційна бесіда за завчасно підготовленими доповідями, а також виступами експромтом. Це можуть бути й бесіди в кулуарах.

Конференція – найбільш поширена форма обміну інформацією за певною тематикою. Одна частина доповідачів повідомляє певні наукові ідеї, результати дослідження, досвіду роботи, інша – більша частина є слухачами, сприймають інформацію беруть участь в обговоренні.

Тут на доповідачів і слухачів велике інформаційне навантаження, тому встановлюються регламент у виступах і обговоренні, організовується секційна робота.

На конференціях може використовуватись стендова інформація, виставка літератури, зразки матеріалів, оформлюються тематичні експозиції конференції, зазвичай приймаються рішення та рекомендації.

З'їзди, конгреси, виставки, ярмарки, фестивалі – є найвищою та найбільш представницькою формою спілкування, вони мають національне або міжнародне спрямування.

Тема 3

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

Питання теми

- 3.1 Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти
- 3.2 Типи закладів вищої освіти
- 3.3 Підготовка наукових кадрів та підвищення їхньої кваліфікації

3.1 Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти

Згідно з Законом України «Про вищу освіту», **вища освіта** – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти;

Підготовка фахівців із вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи науковими програмами на таких рівнях вищої освіти:

– початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності;

– перший (бакалаврський) рівень передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю;

– другий (магістерський) рівень передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного спрямування відповідного рівня професійної діяльності;

– третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень – освітньо-науковий рівень передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв’язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення;

– науковий рівень передбачає набуття компетентностей із розроблення та впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворювальних знань та/або прогресивних технологій, розв’язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Ступені вищої освіти:

1) молодший бакалавр – це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 120 – 150 кредитів ЄКТС;

2) бакалавр – це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180 – 240 кредитів ЄКТС;

3) магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90 – 120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра

обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків;

4) доктор філософії/доктор мистецтва; Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30 – 60 кредитів ЄКТС.

Наукові установи можуть здійснювати підготовку докторів філософії за власною освітньо-науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність або за освітньо-науковою програмою, окремі елементи якої забезпечуються іншими науковими установами та/або закладами вищої освіти.

7) Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії та передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення та впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання

важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти та науки.

3.2 Типи закладів вищої освіти

В Україні діють заклади вищої освіти таких типів:

1) **університет** – багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання та спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (зокрема доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

2) **академія, інститут** – галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому та другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним

центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

3) коледж – заклад вищої освіти або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям ступеня бакалавра та/або молодшого бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження та/або творчу мистецьку діяльність. Коледж також має право відповідно до ліцензії (ліцензій) забезпечувати здобуття профільної середньої, професійної (професійно-технічної) та/або фахової передвищої освіти.

3.3 Підготовка наукових кадрів та підвищення їхньої кваліфікації

Головними формами підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації:

- аспірантура;
- ад’юнктура;
- докторантура.

Аспірант – вчений, який проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження у межах підготовки в аспірантурі у вищому навчальному закладі/науковій установі для здобуття ступеня доктора філософії.

Ад’юнкт – вчений, який проводить наукові дослідження у межах підготовки в ад’юнктурі вищого військового навчального закладу (вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання) для здобуття ступеня доктора філософії.

Докторант – науковий або науково-педагогічний працівник, який проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження у межах підготовки в докторантурі у вищому навчальному закладі (науковій установі) для здобуття ступеня доктора наук.

Вчені мають право на здобуття наукового ступеня доктора філософії та доктора наук та присвоєння вчених звань старшого дослідника, доцента та професора.

Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. Присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань здійснюються відповідно до Закону України «Про вищу освіту».

Перелік осіб, яким присуджено наукові ступені та присвоєно вчені звання, розміщується у відкритому доступі в мережі Інтернет відповідно до законодавства.

Дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, та дисертації (або наукові доповіді у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії, або сукупності статей, опублікованих у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях) осіб, які здобувають ступінь доктора наук, а також автореферати та відгуки опонентів оприлюднюються на офіційних веб-сайтах відповідних наукових установ (вищих навчальних закладів) згідно із законодавством.

Головними посадами наукових працівників наукових установ (їхніх філій, інших відокремлених підрозділів), наукових підрозділів юридичних осіб державної та інших форм власності є:

1) керівник (президент, генеральний директор, генеральний конструктор, директор, начальник);

2) заступник керівника (перший віце-президент, віце-президент, заступники генерального директора, генерального конструктора, директора, начальника) з наукової роботи;

3) радник при дирекції наукової установи;

4) член Президії Національної академії наук України або національної галузевої академії наук;

5) радник Президії Національної академії наук України або національної галузевої академії наук;

6) академік – секретар відділення (його заступники);

7) головний учений секретар, учений секретар (їхні заступники);

8) керівник (завідувач, відповідальний секретар, головний редактор) та заступники керівника (завідувача, секретаря відповідального головного редактора) наукового підрозділу, наукового видавництва, редакції наукового видання;

9) головний конструктор, головний інженер, головний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу та їхні заступники;

10) провідний конструктор, провідний інженер, провідний технолог із основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу;

11) провідний редактор наукового видавництва, періодичного наукового видання;

12) головний науковий співробітник;

13) провідний науковий співробітник;

14) старший науковий співробітник;

15) науковий співробітник;

16) науковий співробітник-консультант;

17) молодший науковий співробітник;

18) докторант.

До наукових працівників належать також особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей за галузями наук, за якою присуджено науковий ступінь.

Тема 4

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ

Питання теми

- 4.1 Науково-дослідницька діяльність студентів
- 4.2 Види і форми науково-дослідної роботи студентів

4.1 Науково-дослідницька діяльність студентів

Згідно зі статтею 65 Закону України «Про вищу освіту» наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємним складником освітньої діяльності та провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої та виробничої діяльності в системі вищої освіти. Проведення наукової і науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов'язковим.

Суб'єктами наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності є наукові, науково-педагогічні працівники, особи, які навчаються у закладах вищої освіти, інші працівники закладів вищої освіти, а також працівники підприємств, які спільно з закладами вищої освіти провадять наукову, науково-технічну, мистецьку та інноваційну діяльність.

Головною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення та впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу.

4.2 Види та форми науково-дослідної роботи студентів

У вищому навчальному закладі функціонують два головних **види науково-дослідної роботи студентів**:

– навчальна науково-дослідна робота, передбачена навчальними планами й обов'язковою для всіх студентів (написання рефератів, підготовка до семінарських занять, підготовка та захист курсових, дипломних робіт, виконання завдань дослідницького спрямування в період виробничої практики на замовлення підприємств тощо);

– науково-дослідна робота студентів, яка здійснюється під керівництвом професорсько-викладацького складу, поза навчальним процесом.

Головними елементами навчально-дослідної роботи є:

- науково-дослідна робота на лабораторних заняттях;
- науково-дослідна робота на семінарських заняттях;
- написання курсових та дипломних робіт;
- участь у наукових конференціях;
- написання наукових статей;
- участь у конкурсах наукових робіт студентів тощо.

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного навчального предмета або з окремих його розділів.

Дипломна робота освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» – це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке «виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі»), і призначене для об'єктивного контролю ступеня сформованості умінь, знань вирішувати типові завдання діяльності, які переважно віднесені в освітньо-кваліфікаційних характеристиках до організаційної, управлінської та виконавської (технологічної, операторської) робочих функцій.

Магістерська робота – це самостійна випускна науково-дослідна робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту й отримання академічного ступеня магістра. Головне завдання її автора – продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Тема 5

МЕТОДИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання теми

- 5.1 Методи наукових досліджень: основні поняття
- 5.2 Методика роботи з поняттями
- 5.3 Загальнологічні методи
- 5.4 Методи теоретичного та емпіричного дослідження

5.1 Методи наукових досліджень: головні поняття

Метод (від грецького *methodos* – шлях до чого-небудь) – загалом означає засіб досягнення мети, спосіб дослідження явища, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини.

Методика дослідження — це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження.

Методологія науки (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання.

Усі загальнонаукові методи пізнання поділяються на три групи:

- логічні методи;
- методи емпіричного дослідження;
- методи теоретичного дослідження.

5.2 Методика роботи з поняттями

Важливим складником дослідницького процесу є робота з поняттями, формування визначень і класифікацій.

Поняття – це думка, у якій відбиваються істотні загальні властивості предметів та явищ.

Визначення – це логічна операція, яка розкриває зміст поняття.

Визначити поняття – означає вказати, що воно означає, виявити ознаки, що входять до його змісту.

Класифікація – це багатоступінчасте, розгалужене розділення, логічна операція з розподілу на групи тих предметів, які мисляться у вихідному (подільному) понятті.

Отримані внаслідок поділу групи називають членами поділу. Ознака, за якою здійснюється розподіл – підстава розподілу.

5.3 Загальнологічні методи

До загальнологічних методів відносяться:

- аналіз та синтез;
- дедукція та індукція;
- аналогія;
- абстрагування та узагальнення;
- моделювання.

Аналіз – процедура уявного (в експериментальних дослідженнях можливо й реального) розділення об'єктів, їхніх властивостей і відносин на складнки.

Синтез – процедура дослідження явища на підставі об'єднання взаємозалежних елементів в єдине ціле.

Дедукція – це умовивід, при якому відбувається логічний перехід від вихідних достовірних тверджень до нового достовірного твердженням.

Індукція – це логічний перехід від достовірних тверджень до ймовірних.

Аналогія – це індуктивний (тобто вірогідний) умовивід, унаслідок якого досягається знання про досліджуваний предмет на підставі його схожості з іншими предметами; передбачає перенесення ознаки, властивого одному предмету, на інший предмет, подібний до першого.

Абстрагування – це пізнавальний прийом, який полягає в уявному відволіканні від властивостей (сторін, відносин) об'єкта, які є неістотними в межах поточного дослідження, і відокремлення тих його аспектів, які відповідають меті та змісту дослідження.

Узагальнення – логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ..

Моделювання – непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання, який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження.

Модель – це образ (аналог) об'єкта – оригіналу, який відображає його істотні властивості й замінює його в процесі дослідження.

5.4 Методи теоретичного та емпіричного дослідження

До загальнонаукових методів теоретичного дослідження належать:

- методи побудови наукових теорій (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний методи);
- формалізація;
- ідеалізація;
- уявний експеримент;
- метод сходження від абстрактного до конкретного.

Гіпотетико-дедуктивний метод полягає у висуванні деяких гіпотез і подальшій перевірці цих гіпотез шляхом виведення з них наслідків і зіставлення цих наслідків з фактами.

Аксіоматичний метод – це метод теоретичного дослідження, заснований на тому, що ряд очевидних положень (аксіом) приймається без доведення.

Формалізація – це відображення об'єктів предметної сфери формалізованою мовою у вигляді стійких точних понять і тверджень, символів і формул.

Ідеалізація – це уявне конструювання ідеалізованих об'єктів, що не існують у дійсності або практично нездійснених.

Уявний експеримент – за допомогою лише уяви об'єкт розглядається в «чистому вигляді», незалежно від конкретної форми його взаємодії з навколишнім середовищем.

Метод сходження від абстрактного до конкретного – це метод теоретичного дослідження, що полягає в тому, що після переходу від конкретного об'єкта до його абстрактного опису та дослідження отриманої абстракції, здійснюється зворотній перехід від абстрактного до конкретного, коли об'єкт програвання водиться в своїй цілісності й багатогранності – але вже в мисленні.

До головних **методів емпіричного дослідження** належать:

- спостереження;
- порівняння;
- вимірювання;
- експеримент.

Спостереження – це систематичне цілеспрямоване сприйняття явищ об'єктивної дійсності, у процесі якого дослідник отримує знання про зовнішні сторони, властивості і відносини досліджуваних об'єктів.

Порівняння – це процес встановлення подібності та відмінності предметів та явищ дійсності.

Вимірювання – це процедура кількісного порівняння об'єктів; процес приписування об'єктам чисел таким чином, щоб у відносинах чисел відображалися відносини між вимірюваними об'єктами.

Експеримент – це метод вивчення об'єкта шляхом активного й цілеспрямованого впливу на нього за допомогою створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей об'єкта.

Тема 6

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ТУРИСТСЬКІЙ ІНДУСТРІЇ

Питання теми

- 6.1 Туризм у системі наукового знання
- 6.2 Інформаційне забезпечення наукових досліджень у туріндустрії
- 6.3 Статистика туризму як сфера науки та практичної діяльності

6.1 Туризм у системі наукового знання

Групи наукових досліджень у сфері туризму:

1) дослідження на основі науки про туризм: туристське наукознавство, теоретична туристика, методологія туристики та туризму, логіка туристики, історія туризму, порівняльна туристика, організація й управління в туризмі;

2) дослідження за видами туризму: соціальний туризм, корпоративний туризм, водний і підводний туризм, дачний туризм тощо;

3) галузеві дослідження з проблем туризму: педагогіка туризму (педагогічний потенціал туризму та проблеми професійного туристського освіти), охорону здоров'я (медицина туризму), економіка туризму, соціологія туризму, культурологія туризму, «туристське інструментоведення» (специфічна архітектура туристських організацій, готелів, ресторанів, кемпінгів, пляжів та інших рекреаційних зон, ландшафтне облаштування туристських зон, проблеми інформатизації туризм і створення телекомунікаційних туристських технологій тощо);

4) дослідження за підставою форм суспільної свідомості (буденна свідомість, мова, мораль, право, політична ідеологія, філософія, релігія, мистецтво, наука).

З 2003 року ЮНВТО присуджує премію Ulysses Awards за досягнення та інновації в галузі туризму, які узгоджуються з Глобальним етичним кодексом туризму та Цілями розвитку тисячоліття ООН.

Премія Улісса ЮНВТО присуджується відомим у світі вченим, які працюють в академічних, урядових або приватних установах і організаціях, за видатний внесок в інновації та знання в сфері туризму.

Лауреатами премії Улісса ЮНВТО є такі вчені: Дональд Хокінс (США); Дж. Р. Brent Річі (Канада); Джафар Джафарі (США); Девід Ейрі (Великобританія); Бернар Моруччі (Франція); Пауліна Шелдон (США); Кріс Купер (Нова Зеландія); Кей Чон (Гонконг, Китай); Ерік Коен (Ізраїль); Теджена Вір Сінгх (Індія) (<http://www.unwto.org/>).

Туристика – наука, що синтезує дані різних наукових дисциплін, які вивчають туризм, і займається формуванням і розвитком цілісної концепції туризму.

Суб'єкт туристики – турист, що задовольняє свої рекреаційні потреби та характеризується особливою системою властивостей і станів (фізіологічних, психологічних, екологічних, економічних, соціальних тощо), знання яких є обов'язковими для фахівців із туризму.

Об'єкт туристики – індустрія туризму (туристські центри та райони, які включають комплекс природних і культурно-історичних умов, а також підприємства сфери послуг, якими користуються туристи в місці відпочинку й під час транспортування).

Предмет туристики – туристський продукт (спеціально організована туроператором програма рекреаційної діяльності та обслуговування, що реалізується на туристському ринку як самостійний продукт).

Поняття «**туризмологія**», як вважають деякі дослідники, найповніше відображає завдання туристської науки на сучасному етапі її становлення та розвитку, а також відображає сутність туризму як об'єкта наукових досліджень.

Туризмознавство вважається наукою, яка систематизує дослідження трьох основних проявів феномену «туризм» – теоретичного аспекту, практичної діяльності, історії становлення та розвитку.

Туризмографія (турографія, туропедія), як пояснює етимологія цих слів, має на увазі певне зведення письмово зафіксованих відомостей про туризм, а також систему різних описів, довідників, підручників, монографій, словників тощо.

Туризометрія – на перший план виходять можливості математичного вимірювання та опису основних проявів туристської діяльності, основа туризометрії – апарат багатовимірної статистики.

Наука про туризм (туристика, турисмологія, туризмознавство) – комплексна міждисциплінарна наука, об'єктом якої є сфера туризму, а предметом дослідження – сукупність явищ, процесів, результатів, зв'язків і відносин, що виникають у соціально-економічній, гуманітарній, особистісної, культурної, політичної та інших предметних областях туристської діяльності, діяльності туристів, туристичної індустрії та туристської дестинації, і включає наукові дисципліни: філософію туризму, історію туризму, географію туризму, соціологію туризму, культурологію туризму, психологію туризму, етику туризму, педагогіку туризму, туристське право, політологію туризму, конфліктологію туризму, екологію туризму, технологію туризму та гостинності, рекреологію, економіку туризму, менеджмент туризму, маркетинг туризму, статистику туризму, інформатизацію туризму, екскурсознавство, музеєзнавство.

6.2 Інформаційне забезпечення наукових досліджень в туріндустрії

Інформаційне забезпечення науково-дослідницької діяльності – це:

– інформація, необхідна для проведення наукового дослідження;

– створення умов для забезпечення науково-дослідних робіт необхідною інформацією.

До системи інформаційного забезпечення наукових досліджень належать:

- науково-технічну інформація;
- канали поширення науково-технічної інформації – науково-технічні видання, Інтернет, семінари та конференції, а також комп'ютерні інформаційні системи;
- засоби пошуку науково-технічної інформації – бібліографічні покажчики та пошукові системи в мережі Інтернет;
- органи, що відповідають за поширення науково-технічної інформації – бібліотеки, центри науково-технічної та економічної інформації;
- відповідне законодавче забезпечення (основу законодавства України в сфері науково-технічної інформації становлять Закон України «Про інформацію» та Закон України «Про науково-технічну інформацію»).

Головним органом системи науково-технічної інформації України є Український інститут науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ).

УкрІНТЕІ – головний науково-дослідний інститут України з питань координації та науково-методичного забезпечення діяльності організацій Національної системи науково-технічної інформації, державної реєстрації науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій, які виконані в Україні, Національний координаційний центр із міжнародного обміну науково-технічною інформацією, Національний центр у міжнародній довідковій системі Інфотерра програми ООН з питань охорони навколишнього середовища

Основна мета діяльності УкрІНТЕІ – інформаційне, аналітичне, консультаційне та організаційне забезпечення наукової, виробничої та економічної діяльності.

6.3 Статистика туризму як сфера науки та практичної діяльності

Статистика туризму – один із важливих галузевих розділів статистичної науки. Вона розробляє систему прийомів і методів збору, обробки й аналізу числової інформації, що характеризує стан і розвиток сфери туризму.

Правомірність відокремлення статистики туризму як окремого напрямку наукових розробок і обліково-статистичних робіт підтверджується як особливим предметом і об'єктом дослідження, так і специфікою каналів отримання інформації, застосовуваних прийомів обробки та узагальнення вихідних даних, а також шляхів практичного використання результатів аналізу.

Головні показники, які охоплюють основні види туристської діяльності і різні аспекти процесів, що відбуваються в сфері туризму: показники обсягу туристських потоків, тривалості перебування туриста в місці призначення, величини та структури туристських витрат, діяльності підприємств туристичної індустрії тощо.

Статистика туризму досліджує й більш складні явища та процеси в сфері туризму.

Характеристики статистики туризму:

1. Чисельність об'єктів дослідження:

1) споживачі туристичних продуктів:

– індивідуальний об'єкт – окремо взятий відвідувач (турист і (або) екскурсант) і вся сукупність цих індивідів загалом, а також окремі її категорії залежно від мети статистичного дослідження;

– колективний об'єкт – група осіб, що здійснює спільно споживання туристського продукту, одночасно і спільно здійснюючи поїздку за певним туристським маршрутом (сім'я, учасники групових турів).

2) підприємства, організації та установи, що виробляють товари й послуги, пов'язані з туризмом.

2. Мобільність об'єктів дослідження.

3. Широке поширення експертних оцінок у сфері туризму.

4. Застосування методів соціологічної науки.

5. Поширеним методом статистичної характеристики явищ і процесів у сфері туризму є економічні класифікації. Вони припускають розподіл загальної сукупності одиниць на однорідні групи на підставі певних істотних ознак.

Питання класифікації займають гідне місце в «Міжнародних рекомендаціях по статистиці туризму» (IRTS–2008) – основоположному документі Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО) у відповідній сфері.

Завдання статистики туризму:

– забезпечення туристських адміністрацій інформацією, яка необхідна їм для прийняття рішень із широкого кола питань, пов'язаних з формуванням і проведенням політики в сфері туризму, розробкою концепцій, стратегій і програм розвитку туризму та заходів щодо їх реалізації;

– надання керівникам підприємств туристської індустрії, менеджерам даних про стан туристського ринку у взаємозв'язку з макроекономічною ситуацією, які необхідні їм для ефективного ведення бізнесу, зокрема прийняття рішень про інвестиції, розширення виробництва, реалізацію послуг тощо;

– інформування широкої громадськості, наукових і навчальних закладів, окремих осіб про основні підсумки і тенденції розвитку сфери туризму;

– забезпечення міжнародних організацій, зокрема ЮНВТО, інформацією для вирішення широкого кола питань, пов'язаних з організацією міжнародного співробітництва в сфері туризму.

Великі обсяги накопиченої та створеної в готелі, туроператорській компанії або екскурсійному бюро інформації є тим ресурсом, без якого вони не можуть створити нову туристичну послугу, планувати роботу з урахуванням стану і перспектив розвитку ринку, управляти якістю тощо.

Чим об'ємнішим інформаційним ресурсом володіє туристське підприємство, тим ефективніші рішення може приймати керівництво.

Метою створення **Глобальної статистичної системи** є ефективне використання ресурсів для здійснення статистичної діяльності на національному й міжнародному рівнях.

Центральне місце в її організаційній структурі займає ООН, у межах якої існує розгалужена статистична служба.

У 1946 році була заснована Статистична комісія ООН, яка у 2008 році розробила нову версію міжнародного стандарту системи зведених показників національного рахівництва (СНР–2008), яка стала стрижнем для всіх національних систем статистичної інформації.

Робочим органом Статистичної комісії є Статистичний відділ Секретаріату ООН.

У єдину систему міжнародної статистики входять регіональні комісії ООН).

Питання галузевої статистики відносяться до компетенції спеціалізованих установ ООН. Поряд із переліченими вище установами, існують міжнародні організації, які не входять до «сімейства» ООН, але є частиною Глобальної статистичної системи.

Міжнародні служби статистики функціонують в ОЕСР, ЄС (Євростат), Співдружності Незалежних Держав (СНД; Міждержавний статистичний комітет) тощо.

У структуру Глобальної статистичної системи входять національні статистичні служби, які створені в різних країнах і територіях світу та виконують головний обсяг робіт зі збору, обробки і публікації статистичних даних в інтересах споживачів як усередині країни, так і за кордоном.

В угоді між ООН і ЮНВТО (2003) про визнання ЮНВТО як спеціалізованої установи ООН, значиться стаття 13 «Статистичні послуги». Вона визначає роль і коло повноважень ЮНВТО та її взаємини з ООН у галузі статистики туризму.

У структурі ЮНВТО створений Комітет по статистиці та ВСТ.

Поряд з ЮНВТО активну роль у розвитку статистики туризму відіграють ОЕСР і Євростат.

Створений у 1948 році Комітет із туризму на сьогодні є центральним майданчиком в ОЕСР для обговорення різних аспектів міжнародного співробітництва в сфері туризму

Починаючи з 1994 року Комітет по туризму ОЕСР спільно з Євростатом регулярно проводить Всесвітній форум по статистиці туризму.

Спираючись на наукові принципи й методи, Євростат узагальнює великий обсяг інформації про сферу туризму в країнах-членах ЄС – про одночасну місткість колективних засобів розміщення туристів, їх завантаження, а також величину та структуру туристичного попиту (зокрема туристських поїздок громадян ЄС, кількості ночівель, обсягах туристських витрат тощо).

Додаткові відомості про туризм в ЄС містяться в структурній статистиці підприємницької діяльності, важливою для виявлення типових видів туристської діяльності, статистики платіжного балансу, пасажирського транспорту, бронювання туристських послуг через Інтернет, використання інформаційних технологій тощо. Зібрана національними службами статистики країн ЄС інформація про туризм обробляється Євростатом, зводиться до єдиних стандартів і публікується.

Євростат приділяє значну увагу гармонізації методів статистичного спостереження в туризмі, які використовуються країнами-членами ЄС. Ним розроблена уніфікована методологія та стандарти статистики туризму, що враховують особливості кожної національної статистичної системи, з одного боку, і рекомендації статистичних служб міжнародних організацій (ООН, МВФ, ОЕСР тощо) – з іншого.

Євростат випускає численні статистичні публікації з питань туризму, серед яких важливе місце займають «Панорама туризму в ЄС», «Кишеньковий довідник зі статистики туризму», тематичні випуски по туризму періодичного видання «Статистика в фокусі» тощо.

Останню та повну інформацію про туризм у країнах ЄС можна знайти на порталі Євростату <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>.

ЮНВТО проводить велику методологічну роботу з удосконалення та створення нових міжнародних статистичних стандартів в туризмі, формування статистичних показників, розповсюдженню офіційної статистичної методології.

Вивчення зазначених стандартів, їх застосування в статистичній практиці підвищить якість інформації, забезпечить можливість порівнювати результати різних статистичних спостережень.

Інформаційні ресурси ЮНВТО включають і аналітичні оглядові матеріали з розвитку туризму в межах світової економіки.

ЮНВТО має велику базу даних про туризм по країнам світу, починаючи з 1995 р організація регулярно видає статистичні довідники, серед яких «Статистичний збірник із туризму» (Compendium of Tourism Statistics) і «Щорічник зі статистикою туризму». Ці видання містять великий масив інформації про туризм більше ніж у 200 країнах і територіях світу, зокрема відомості про в'їзний, виїзний і внутрішній види туризму, кількість і діяльність підприємств туристичної індустрії, зайнятість у сфері туризму, внесок туризму в макроекономічні показники. Ця інформація відповідає чинним міжнародним статистичним стандартам і дає змогу проводити міждержавні зіставлення.

Наявність статистичної інформації є необхідною умовою ефективного управління туристичною діяльністю на всіх рівнях адміністративного управління та в бізнесі. Інформаційні ресурси дають уявлення про стан туризму в країні і за кордоном, конкурентоспроможність туристичного бізнесу й туристських дестинацій на національному та міжнародному ринках.

Характеристики статистичної інформації в туризмі:

– цілісність інформації передбачає використання науково обґрунтованої методології в процесі спостереження й обробки інформації, дотримання етичних норм при отриманні інформації;

– затребуваність інформації означає оцінку ступеня необхідності її отримання;

– достовірність і точність – ознаки, що характеризують відхилення отриманих даних у результаті статистичного спостереження від їхнього об'єктивного значення (достовірність) і від середньої величини (точність);

– своєчасність визначає тривалість періоду часу, із моменту здійснення події до моменту обробки і публікації відомостей про нього, протягом якого інформація залишається актуальною та затребуваною для користувачів;

– доступність – характеристика можливості отримання інформаційного масиву, готовність інформації до офіційного розповсюдження, зокрема й інформованість користувачів про можливість отримання інформації;

– узгодженість означає наявність логічного взаємозв'язку між показниками й аналогічними результатами статистичного спостереження.

Статистичний показник – це число, що характеризує розміри або кількісні співвідношення досліджуваних ознак.

Види статистичних показників.

1. Абсолютні показники характеризують абсолютні розміри суспільних явищ які вивчаються в просторі й часі.

Індивідуальні статистичні показники характеризують окреме явище або одиницю сукупності.

Узагальнювальні показники складаються на основі індивідуальних показників одиниць спостереження та характеризують або частину сукупності, або її ціле.

Абсолютні статистичні показники виражаються в натуральних, трудових, вартісних одиницях виміру.

2. Відносні показники становлять кількісну характеристику співвідношення двох взаємопов'язаних статистичних показників. За змістом відносні показники поділяються на відносні показники динаміки, виконання плану, просторового порівняння, координації, інтенсивності.

3. Середні показники. Середній показник – це узагальнювальна характеристика явища за одною кількісною ознакою.

Статистичні показники мають різний масштаб:

Макроекономічні показники характеризують результати діяльності національної економіки загалом.

Показники мезорівня характеризують результативність виду економічної діяльності загалом на галузевому або регіональному рівні.

Індивідуальні показники також представлені в формах статистичної звітності та в інших формах спостереження.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баскаков А. Я. Методология научного исследования / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – Киев : МАУП, 2004. – 216 с.
3. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень / М. Т. Білуха. – Київ : АБЦ, 2002. – 480 с.
4. ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. – Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. – 17 с.
5. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
6. Пушкарь А. И. Основы научных исследований и организация научно-исследовательской деятельности / А. И. Пушкарь, Л. В. Потрашкова. – Харьков, ХНЭУ, 2009. – 306 с.
7. Основи наукових досліджень : методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи / уклад. : В. Д. Шпильовий, А. М. Овсянкін, О. А. Михальченко та ін. – Київ: НАУ, 2015. – 44 с.

Навчальне видання

АЛЕКСАНДРОВА Світлана Анатоліївна

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ТУРИСТСЬКІЙ ІНДУСТРІЇ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

(для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» усіх форм навчання спеціальностей 241 – Готельно-ресторанна справа і 242 – Туризм)

Відповідальний за випуск *І. М. Писаревський*

Редактор *В. І. Шалда*

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

План 2018, поз. 186 Л

Підп. до друку 03.07.2018. Формат 60 × 84/16.
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 2,2
Тираж 50 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.